

styna Wasylikiowa zreferowała wyniki badań archeologicznego stanowiska w Nabta Playa „Paleoetnobotanika stanowiska zbieracko-łowieckiego sprzed 8 tysięcy lat w południowym Egipcie”. Posiedzenia czwartkowe w drugim kwartale zamknął 22 maja mgr Janusz Guzik referatami: „Chorologia flory Krakowa: flora synantropijna w latach 1981–1996” i „Nowi przybysze w naszym mieście”.

Józef MITKA

VARIA

POWÓDŹ W OGRODZIE ROŚLIN LECZNICZYCH AKADEMII MEDYCZNEJ WE WROCŁAWIU

Flood at the Medicinal Plants Garden, Medical Academy, Wrocław

Powódź, jaka nawiedziła południowo-zachodnie obszary Polski, dotknęła także teren Ogrodu Roślin Leczniczych. W dniu 12 lipca 1997 r. woda wdarła się z koryta Starej Odry i zalała całą powierzchnię Ogrodu. Poziom wody wahał się tu od 0,8 do 2,5 m. Na jednym z budynków istnieje tabliczka upamiętniająca powódź, jaka nawiedziła te tereny w r. 1903. Wskazuje ona na głębokość wody w tym miejscu 1,1 m. W owych czasach Stara Odra nie była obwałowana i dopiero tamta powódź spowodowała wybudowanie wałów odrzańskich, zabezpieczających prawobrzeżne dzielnice Wrocławia: Zacisze i Zalesie. W bieżącym roku głębokość wody w miejscu tablicy dawnego pomiaru wyniosła 1,70 m.

Woda stagnowała na terenie Ogrodu od 6 do 12 dni. Po tym czasie woda się wycofała odsłaniając obraz szkód. Całkowicie zalane zostały pomieszczenia piwniczne w budynkach znajdujących się na terenie Ogrodu, a na parterze – woda sięgała 160 cm. Zalane były także szklarnie i pomieszczenia gospodarcze.

Stan roślin był bardzo różny. Wszystkie terofity zginęły. Części nadziemne geofitów przybrały barwę brunatną i po niedługim czasie – zginęły. Podobnie wyglądały kryptofity i hemikryptofity. Liście chamefitów zabarwiły się na brunatno. Na fanerofitach było widać wyraźnie ślady poziomu wody – pozostał popielaty muł. Natomiast części nie zalane miały normalny wygląd.

Po trzech miesiącach można było już stwierdzić, które rośliny wyginęły, a które mają szansę odzyskania.

Należało oczekiwać, że padające deszcze spleczą przede wszystkim muł z liści i pni fanerofitów. Okazało się, że postępuje to bardzo wolno i w dalszym ciągu widać jak wysoko sięgała woda. Trawniki w większości nie ucierpiały, dziwnie zachowały się tylko w najniższym miejscu Ogrodu. W miejscu tym woda ustąpiła po 12 dniach, a po dalszych 3 dniach nastąpiło ponowne zalanie wodą podsiąkową. Woda ustąpiła z obszaru Ogrodu 30 lipca czyli po 20 dniach. Trawnik w tym najniższym miejscu uległ całkowitemu zniszczeniu. Martwe rośliny (nekromasa) przybrały barwę popielatą. Po 20 dniach można było zaobserwować początek procesu sukcesji roślinności. Rozpoczęła ją *Lysimachia nummularia*. Po dalszych 5 dniach pojawił się pięciornik *Potentilla reptans*. Oba te gatunki nie występowały w tym miejscu w większej ilości przed powodzią, ale rosły w innych miejscach Ogrodu.

Reakcja poszczególnych gatunków na zalanie była różna i zmienna w czasie. Wśród anomalii można było odnotować np. kwitnienie *Prunus padus*, ale tylko tej części, która była pod wodą. Podobnie zachowała się *Caragana arborescens*.

Obserwacje nad zachowaniem się wszystkich roślin z terenu Ogrodu Roślin Leczniczych są w toku.

Eugeniusz KUŹNIEWSKI

ROŚLINY BOGÓW, HEROSÓW I ŚWIĘTYCH (ZAWARTE W VASCULAR PLANTS OF POLAND. A CHECKLIST)

Plants of gods, heroes and saints (included in *Vascular plants of Poland. A checklist*)

Wiele nazw roślin użytych przez Karola Linneusza w *Species plantarum* ma bardzo długą historię. Najstarsze z nich używane były najpierw jako nazwy ludowe na terenach zamieszkałych przez starożytnych Greków, a następnie zanotowane zostały przez filozofów i lekarzy. W ciągu następnych wieków cytowane były w rozmaitych dziełach filozoficznych, medycznych i botanicznych, z których zaczerpnął je Linneusz. Wśród nazw niektóre nawiązują do imienia boga, herosa lub świętego. Sprawą filologów jest określenie źródłosłowu i znaczenia poszczególnych terminów (np. czy nazwa *Artemisia* pochodzi od greckiego 'artemes' (świeżość, zdrowie) z powodu uzdrawiającego działania rośliny [4: 19]), oraz rozstrzygnięcie kwestii pierwszeństwa, czyli czy roślina została nazwana na cześć boga lub herosa, czy też bóg od rośliny. Po przejrzaniu *Vascular plants of Poland. A checklist* [5] stwierdziłem, że w tym wykazie znalazła się grupa nazw związanych z różnymi kultami religij-

nymi. W zdecydowanej większości są to nazwy rodzajów. Niniejsze zestawienie ma na celu zwrócenie jedynie uwagi na istnienie takiej grupy i, z pewnością, nie wyczerpuje zagadnienia, tym bardziej, że autorzy przeglądniętych i cytowanych w spisie literatury prace nie byli zgodni co do pochodzenia niektórych nazw roślin, podając wykluczające się wzajemnie wyjaśnienia. Ponadto przytaczam w poniższej liście tylko etymologię wiążącą się z bohaterami rozmaitych wierzeń; pominąłem tu całkowicie inne możliwe i istniejące interpretacje.

W dalszej części artykułu często powołuję się na kilku starożytnych filozofów i lekarzy, którzy zanotowali nazwy roślin, czasem nawet próbowali objaśnić ich pochodzenie. Byli to:

Dioskorides (urodzony przed 50 r. n.e., zmarł w 70 r. n.e.), grecki lekarz i botanik w armii rzymskiej za czasów cesarza Nerona. Jego główne dzieło botaniczne to *Materia Medica* (tytuł przekładu łacińskiego).

Galen (Galenus Claudius, 131–201 r. n.e.), grecki lekarz i botanik cesarza Marka Aureliusza. O roślinach traktuje jego dzieło *Simplicia* (tytuł przekładu łacińskiego).

Pliniusz Starszy (Caius Plinius Secundus Maior, 23–79 r. n.e.), autor *Naturalis historia* – wielkiej encyklopedii w 37 księgach, z których 12–27 poświęcone są roślinom.

Teofrast z Eresos (ok. 371 – ok. 287 r. p.n.e.), uczeń Arystotelesa, filozof, pierwszy botanik (stworzył botanikę – nauką o roślinach). Nazwy roślin zawarte są w dziele *Historia plantarum* (tytuł przekładu łacińskiego).

NAZWY ROŚLIN

Achillea L. – Achilles, syn Peleusa, władcy Ftyi (Tesalia), i nereidy Tetydy, uczeń centaury Chejrona; wykąpany w wodach Styksu przez matkę zyskał nieśmiertelność [6: 15]. Użył po raz pierwszy przedstawiciela tego rodzaju do leczenia [1, 7: 5, 8: 25]. Nazwa wymieniona przez Pliniusza Starszego [4: 2].

Actaea L. – K. Linneusz nazwał roślinę na cześć Akteona [4: 5]. Akteon, syn Aristajosa, był zapamiętałym myśliwym spędzającym całe dnie na łowach z ogarami. Pewnego razu stał oparty o skałę w pobliżu rzeki Orchomenos, gdy wtem dostrzegł Artemidę kąpiącą się w pobliskim strumieniu. Zamiast zamknąć oczy i odejść, pozostał na miejscu i nadal się przyglądał. Artemida obawiając się, że Akteon będzie przechwalał się przed swoimi kompanami, że ukazała mu się naga, przemieniła go w jelenia i poszczuła go jego własną sforą złożoną z 50 psów, które rozszarpały go

na kawałki [2: 87]. Owe psy wyobrazają 50 dni, kiedy to roślina, której Akteon jest symbolem, całkowicie zamiera [10: 25]. W średniowieczu – ziele św. Krzysztofa [4: 5], patrona podróżnych, strzegącego ponadto przed wodą, burzą, śnieżycą, zarazą i nagłą śmiercią [3: 86–87].

Adonis L. – Adonis, bóstwo pochodzenia fenickiego lub syryjskiego. Miał być synem króla Asyrii Tejasa (lub króla Byblos, Fojniksa) i jego córki, Smyrny, albo też synem króla Cypru Kirynasa i jego córki, Myrry. Adonis był znakomitym myśliwym. Zagniewana na niego Artemida nasłała dziką, który podczas polowania w górach Libanu śmiertelnie go zranił. Na prośbę Afrodyty Zeus wyraził zgodę, aby Adonis spędzał z nią wiosnę i lato na ziemi, ale jesienią musiał powracać do świata zmarłych. Był więc, podobnie jak Persefona, symbolem zamierającej i odradzającej się roślinności. Na jego cześć kobiety wiosną obchodziły święto, podczas którego w naczyniach lub skrzynkach sadyliły nasiona, które zraszały ciepłą wodą, by szybko rosły – były to tzw. ogródki Adonisa [6: 17–18]. Według legendy *Adonis* miał wyrosnąć z krwi Adonisa zranionego przez knura [7: 13]. Według innej legendy *Adonis* jest Adonidem po śmierci przemienionym przez Afrodytę [4: 5–6, 8: 26]. Nazwa notowana już w starożytności.

Andromeda L. – mityczna dziewczyna, córka Kefeusa i Kasjopei, pary królewskiej z Etiopii. Przywiązana do skały na pożarcie morskiemu potworowi Perseusz uwolnił, by następnie poślubić [4: 15, 7: 33]. Nazwa nadana przez Linneusza.

Anemone L. – nazwa wprawdzie pochodzi od greckiego 'anemos' = wiatr, jednakże starożytna legenda wiąże powstanie tych roślin ze stokami Olimpu, siedziby bogów [4: 15, 8: 29].

Angelica L. – na cześć anioła [4: 16], ze względu na „anielską”, czyli wielką skuteczność [7: 35, 8: 29]. Nazwa średniowieczna.

Artemisia L. – Artemida, jedna z najważniejszych bogiń greckich. Nigdy nie miała ani męża, ani męskiego partnera, pozostała wiecznie młodą dziewczyną, związaną przede wszystkim z dziką przyrodą. Na jej związek ze światem roślin wskazują przydomki, m. in. Dafnaja („Laurowa”) i Kedratis („Cedrowa”). Jako pierwsza miała znaleźć i zastosować przeciw kobiecym dolegliwościom pewną roślinę nazwaną od jej imienia *Artemisia* [4: 19, 7: 49]. Nazwa używana od starożytności: Pliniusz Starszy, Dioskorides i Galen odnotowują lecznicze zastosowanie tej rośliny [4: 19]. W średniowieczu nazywana zieleń św. Jana, ponieważ roślina zrywana w dniu św. Jana miała największą moc [4: 20].

Fot. 1. Św. Kunegunda – fragment nagrobka cesarza Henryka II i jego żony św. Kunegundy w katedrze w Bambergu.

Phot. 1. St. Kunigunde – part of tomb of emperor Henry II and his wife St. Kunigunde, cathedral in Bamberg.

Asclepias L. – ze względu na lecznicze właściwości nazwany na cześć Asklepiosa, greckiego herosa i patrona medycyny [7: 51, 8: 31]. Asklepios był synem Apollona i Koronis, córki króla tesalskiego Flegyasza. Jego wychowaniem, podobnie jak Achillesa, zajmował się centaur Chejron, który nauczył go sztuki lekarskiej [6: 51]. Ponieważ ośmielił się wskrzesić zmarłego człowieka odbierając w ten sposób poddanego Hadesowi, został zabity piorunem przez Zeusa [2: 82], by z kolei samemu zostać przez niego wskrzeszonym [2: 159]. Nazwa znana już Pliniuszowi Starszemu.

Atropa L. – nazwana od imienia Atropos – jednej z Mojr [1]. W mitologii greckiej Mojry – 3 córki Nocy lub Zeusa i Temidy – były boginiami przeznaczenia i losu każdego człowieka. Atropos („Nieodwracalna”) przecinała nić ludzkiego życia w chwili śmierci [6: 269].

Barbarea R. Br. – nazwana ku czci św. Barbary, patronki artylerzystów i górników [3: 31]. Roślinę tę używano do przykładania na rany [4: 26, 7: 67, 8: 33]. Nazwa średniowieczna.

Carya L. – Karia, córka Diopna, króla Lakonii, była ukochaną Dionizosa, lecz zmarła nagle w Karią i została przez swego kochanka zamieniona w drzewo orzecha *Juglans* [2: 252, 8: 37].

Centaurea L. – rośliną należącą do tego rodzaju centaur Chejron miał leczyć sobie ranę w nodze zadaną strzałą Heraklesa [7: 120, 8: 38]. Nazwa zanotowana przez Pliniusza Starszego [4: 39].

Chenopodium bonus-Henricus L. – nazwa na cześć Dobrego Henryka. Henryki były to koboldy, których gęsie nóżki podobne były do liści *Chenopodium*. Gatunek nazwany od imienia Dobrego Henryka, króla koboldów, z powodu swej siły leczniczej, jaką posiada przeciw gnijącym ranom [4: 43].

Circaea L. – nazwana na cześć czarodziejki Kirke, żony króla Sarmatów, którego otruła [10: 167], mieszkającej na cmentarnej wyspie Ajaji leżącej na Adriatyku niedaleko ujścia Padu [2: 145]. Kirke miała znać się na roślinach trujących [8: 40]. Owoce *Circaea* pokryte hakowatymi kolcami przyczepiają się do ubrania, podobnie jak Kirke dzięki swym czarom [7: 139]. Roślinie przypisywano wielką moc i używano przeciw czarom [4: 46].

Coix lacryma-jobi L. – Job (Hiob), postać biblijna, wzór heroicznego znośnienia niezasłużonych niechęć [6: 175–176].

Daphne L. – grecka nimfa [8: 44], córka Gai, bogini Matki-Ziemi, i Penejosa, boga tesalskiej rzeki, lub Ladona, boga arkadyjskiej rzeki. Uciekając przed zakochanym w niej Apollonem, poprosiła swego ojca o ratunek, a ten zmienił ją w drzewo wawrzynu [6: 104]. Nazwa zanotowana przez Dioskoridesa [4: 57].

Dryas L. – rodzaj nazwany od Driad, nimf zamieszkujących drzewa i lasy (np. Eurydyka, Figalia) [6: 286]. Liście *Dryas octopetala* L. przypominają liście starych dębów. Linneusz opisując rodzaj na podstawie okazu ze Szkocji, przyjął, zgodnie ze zwyczajem szkockich klanów, tę roślinę za herb rodziny Driad i od ich imienia nadał jej nazwę [7: 201, 8: 46].

Euonymus L. – Euonyma była matką Furii [9: 1406] rzymskich duchów podziemia, utożsamianych następnie z greckimi boginiami zemsty – Eryniami [6: 134]. Nazwa zanotowana przez Teofrasta i Pliniusza Starszego [4: 69].

Eupatorium L. – Nazwa jest wynikiem pomyłki Awicenny (Ibn Sina, 980–1037), który sądził, że to roślinę, a nie *Agrimonia eupatoria* L. użył król Mitrydates VI Eupator (ok. 132–63 r. p.n.e., panował od ok.

Fot. 2. Herakles – rzeźba, brąz; Palazzo dei Conservatori, Rzym.

Phot. 2. Heracles – bronze statue; Palazzo dei Conservatori, Rome.

111 r. p.n.e.) jako antidotum na truciznę [4: 68]. Nazwa nadana przez K. Linneusza za Awicenną [7: 229–230]. W średniowieczu roślina nazywana była zieleń św. Kunegundy i używano jej przeciw chorobom dzieci, ponieważ św. Kunegunda (Fot. 1.) była patronką dzieci strzegącą je w niebezpieczeństwie [4: 68].

Helenium L. – na cześć Heleny [7: 277, 8: 53], słynnej z urody córki Ledy i Zeusa. Helena była małżonką Menelaosa, króla Sparty, porwaną przez królewicza trojańskiego Parysa. To o nią Grecy przez 10 lat walczyli pod Troją [6: 169].

Heracleum L. – roślina poświęcona Heraklesowi [4: 81, 7: 281, 8: 53]. Herakles (Fot. 2.) był najsynniejszym herosem greckim, synem Zeusa i Alkmeny, żony króla Teb Amfitriona [6: 171–172].

Hyacinthus L. – Hiacynt, Hyakintos – w mitologii greckiej słynący z urody młodzieniec, syn Amyklasa i Diomedey. Był ulubieńcem i towarzyszem Apollona. Pewnego razu, gdy obaj rzucali dyskiem, Zefir zmie-

nił kierunek jego lotu podczas rzutu Apollona i dysk trafił Hiacynta w głowę, zabijając go na miejscu [6: 182, 7: 293]. Po śmierci Hiacynt zmienił się w kwiat *Hyacinthus* [8: 54]. Według innej legendy roślina miała wyrosnąć z krwi zabitego Hiacynta [4: 87].

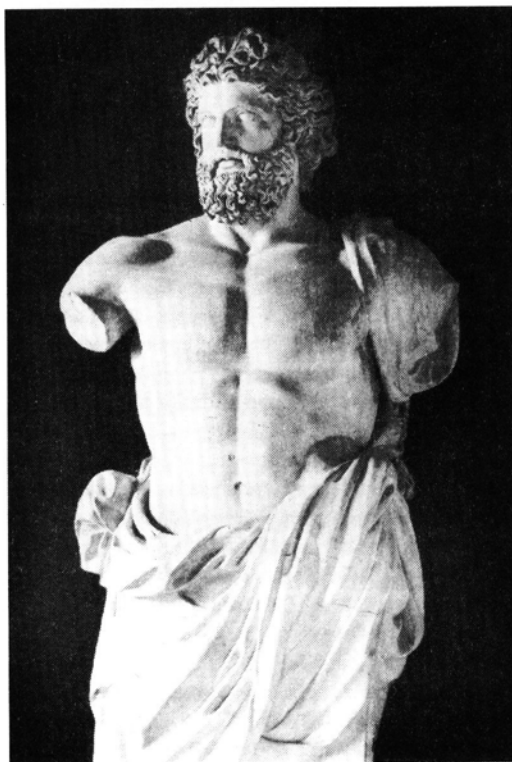
Inula L. – starożytna nazwa pochodząca od 'Helenium' [7: 302, 8: 55].

Iris L. – Iris, córka Taumasa i Elektry. Pełniła funkcje posłańca, przekazując polecenia bogów. Uosabiała też tęczę [6: 194, 8: 55].

Jovibarba Opiz – nazwana na cześć Jowisza (ryc. 3.), a raczej jego wełnistej brody [1: 69]. Nazwa odnotowana już przez Pliniusza Starszego.

Juglans L. – drzewo z powodu jego piękna było poświęcone Jowiszowi (Fot. 3.), najwyższemu bogowi panteonu rzymskiego [4: 93]

Narcissus L. – Narcyz – syn Cefisusa i Liriopie, młodzieniec niezwykłej urody, który zakochawszy się w swym odbiciu dostrzeżonym w wodzie fontanny sechł z miłości, aż zmienił się w roślinę *Narcissus* [4: 120, 8: 63]

Fot. 3. Jowisz; Luwr, Paryż.

Phot. 3. Jupiter; Louvre, Paris.

Nymphaea L. – na cześć Nimf [8: 64]. Nimfy w religii greckiej były młodymi boginkami niższego rzędu. Były bóstwami przyrody i jej życiodajnych sił. Zamieszkiwały lasy, pola, wody i opiekowały się swoim miejscem. Były istotami śmiertelnymi, ale długowiecznymi i zawsze młodymi. Ponieważ były bardzo piękne, często stawały się kochankami bogów. Można je podzielić na kilka grup w zależności od miejsca ich zamieszkiwania, np.: driady (drzewa i lasy), meliady (jesiony), hamadriady (np. Titorea, w poszczególnych drzewach) [6: 286]. Nazwa notowana już przez Pliniusza Starszego [4: 123].

Osmunda L. – Osmunder – jedno z imion Thora [7: 409, 8: 65], potężnego, rudowłosego boga burzy i płodności północnych Germanów. Thor był obrońcą bogów i ludzi, pogromcą olbrzymów, starym, dobrodusznym, tegim piwowsem i żarłokiem, o imponującej muskulaturze, ale niezbyt lotnym umyśle [6: 375].

Paeonia L. – Paeon był legendarnym lekarzem greckim, który jako pierwszy miał użyć tę roślinę w medycynie [4: 130, 7: 414, 8: 65]. Nazwa notowana już przez Pliniusza Starszego.

Paris L. – Parys, syn Priama, króla Troi, miał rozstrzygnąć spór między Herą, Ateną a Afrodytą [1 179].

Parnassia L. – według legendy rośliny te miały pojawić się na stokach Parnasu [4: 132, 7: 418, 8: 65]. Nazwa notowana już przez Dioskoridesa.

Persea Gaertn. – nazwa nadana prawdopodobnie na cześć Perseusza, jednego z najbardziej znanych herosów, znaną już Teofrastowi i Pliniuszowi Starszemu [4: 134, 7: 428, 8: 66].

Silene L. – Sylen, syn Hermesa lub bożka Pana, wychowawca Dionizosa. Był jowialnym, rozpustnym starcem, wyjątkowo szpetnym, o wydatnym brzuchu. Ten leśny bożek, bez przerwy pijany, roześmiany i rozśpiewany, należał do orszaku Dionizosa [4: 166, 10: 280].

Specularia speculum-veneris (L.) DC. – Venus była przez długi czas czczona jako opiekunka roślinności i ogrodów, by następnie stać się boginią miłości i piękności i opiekunką Rzymian. 1 kwietnia Rzymianki obchodziły święto Venus Verticordia („Wenus Kierującej Sercami”), która strzegła je przez występą miłością [6: 404].

Stipa joannis Čelak. s. s. – stara czeska ludowa nazwa tej rośliny to „vousy sv. Ivana” (wąsy, broda św. Jana, prawdopodobnie, Chrzcziciela) [11: 178]. Nazwa ta jest jednym z nielicznych przykładów wpływu ludowego nazewnictwa na botaniczne łacińskie nazwy roślin.

Syringa L. – w mitologii greckiej imię jednej z

nimf [1: 356–357], która została przemieniona w sitowie lub trzcinę.

Tagetes L. – na cześć Tagesa [7: 547, 8: 77], boga w religii etruskiej. Tages był dzieckiem Geniusza wyorany z ziemi w okolicy miasta Tarquinii. Posiadał on od razu niezwykłą mądrość oraz dar proroczy. Nauczył Etrusków zasad sztuki wóżbiarskiej oraz składania bogom ofiar. Jego spisane nauki stanowiły podstawę etruskiego wóżbiarstwa [6: 364].

Teucrium L. – Teukros, syn Skamandra, był założycielem Troi [2: 523, 10: 292], według mitu miał zastosować jako pierwszy tę roślinę do leczenia [7: 553, 8: 77].

Verbascum L. – dziewanna. Dziewanna, wspomniana w „Kronice” J. Długosza, była domniemana boginią słowiańską odpowiadającą rzymskiej Dianie [6: 120].

Veronica L. – nazwana na cześć św. Weroniki (1445–1497) [4: 186, 8: 80].

LITERATURA

- [1] GENAUST H. 1976. Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. Birkhäuser Verlag, Basel – Stuttgart, ss. 390.
- [2] GRAVES R. 1992. Mity greckie. PIW, Warszawa, ss. 656.
- [3] FARMER D. H. 1988. The Oxford dictionary of saints. Wyd. II, University Press, Oxford – New York, ss. 478.
- [4] KANNGIESSER F. 1908. Die Etymologie der Phanerogamenomenclatur. Eine Erklärung der wissenschaftlichen, der deutschen, französischen, englischen und holländischen Pflanzennamen. F. von Zezschwitz, Gera, ss. XII, 191.
- [5] MIREK Z., PIEKOŚ-MIRKOWA H., ZAJĄC A., ZAJĄC M. 1995. Vascular plants of Poland. A Checklist. Krytyczna lista roślin naczyniowych Polski. *Polish Botanical Studies, Guidebook Series* 15: 1–303.
- [6] [PASEK Z. (red.)] 1996. Bogowie, demony, herosi – leksykon. Wydawnictwo Znak, Kraków, ss. 452.
- [7] PAXTON J. 1868. Botanical dictionary comprising the names, history, and culture of all plants known in Britain [...]. Wydanie uzupełnione i poprawione przez S. Heremana. Bradbury, Evans & Co., London, ss. XII, 623.
- [8] PLOWDEN C. C. 1972. A manual of plant names. Wydanie trzecie. George Allen & Unwin Ltd. London, ss. 260.
- [9] ROSCHER W. H. (red.). 1884–1890. Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie. Druck und Verlag von B. G. Teubner, Leipzig, T. 1(1): 1406.
- [10] SCHMIDT J. 1994. Słownik mitologii greckiej i rzymskiej. Wydawnictwo „Książnica” Katowice, ss. 342.

- [11] ŠMID M. 1987. Průvodce odbornými názvy rostlin. Latinsko-český slovník. Zo ČZS Alpinky. Plzeň, ss. 352.

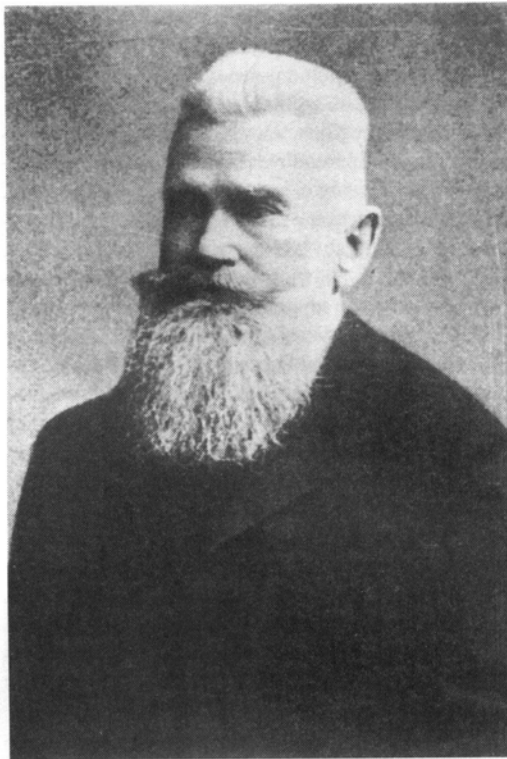
Piotr KÖHLER

LEKSYKON BOTANIKÓW POLSKICH

Dictionary of Polish Botanists

23. Antoni REHMAN

1. Data i miejsce urodzenia i śmierci – 13 V 1840 Kraków – 13 I 1917 Lwów.
2. Rodzina – syn Anny z Piotrowskich i Józefa, mistrza kominiarskiego. Pochodził ze spolonizowanej rodziny niemieckiej, przybyłej do Krakowa z Opawy na początku XIX w. Obok oryginalnej formy nazwiska („Rehmann”), Antoni Rehman używał często formy spolszczonej („Rehman”), taką też pisownię przyjęli jego polscy biografowie.
3. Wyształcenie – po ukończeniu Gimnazjum św. Anny (Nowodworskiego) w Krakowie (1852–1860), studiował nauki przyrodnicze na Wydziale Filozoficznym UJ (1860–1863). Był uczniem Józefa Warszewicza (1812–1866) – ogrodnika krakowskiego Ogrodu Botanicznego, podróżnika i zbieracza roślin w Ameryce Południowej i Środkowej, Franciszka Herbicha (1791–1865) – florysty, oraz Ignacego Rafała Czerwiakowskiego (1808–1882) – profesora katedry botaniki UJ, współzałożyciela Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego.
4. Stopnie naukowe i dane bibliograficzne rozpraw – doktorat filozofii w UJ (1865) uzyskał na podstawie pracy „O życiu roślin słów kilka” (npl., rękopis zachowany w Archiwum UJ, sygn. WF II 478). Habilitacja w UJ (1868), na podstawie pracy („O utworach żywicznych drzew szyszkowych”, druk.: *Roczn. Tow. Nauk. Krak.* 39, 3 (16) (1870): 147–197), wykonanej w Uniwersytecie w Monachium pod kierunkiem Karola Naegelego (1817–1891) – klasyka anatomii roślin.
5. Przebieg pracy zawodowej – asystent katedry botaniki (1863–1867), docent prywatny (1868–1880, z przerwami na podróże) Uniwersytetu Jagiellońskiego, profesor geografii Uniwersytetu Lwowskiego (1882–1910).
6. Podróże naukowe – w semestrze zimowym roku akademickiego 1886/1867 r. przebywał w Uniwersytecie w Monachium, gdzie prowadził badania anatomiczne pod kierunkiem Karola Naegelego. W 1880 r. udał się do Włoch, prowadząc badania geologiczne obszarów wulkanicznych

na zachód od Neapolu. W 1881 r., po uzyskaniu stypendium rządowego na uzupełniające studia z zakresu geografii, przebywał na uniwersytecie w Bonn (słuchał wykładów sławnego geografą Ferdynanda Richthofena) i w Wiedniu (uczęszczał m. in. na zajęcia klimatologa Juliusza Hanna i geologa Edwarda Suessa). Obok powyższych wyjazdów, bardzo ważnym rozdziałem biografii Rehmana były jego podróże eksploracyjne po Europie, Azji i Afryce, odbywane samotnie, w trudnych, pionierskich warunkach, często w obszarach bardzo słabo zbadanych przez Europejczyków. W czasie ekspedycji zbierał rośliny oraz prowadził kompleksowe badania środowiska przyrodniczego. Jego najwcześniejsze wyjazdy (1865 r.), finansowane częściowo przez Komisję Fizjograficzną AU, a po części przez Włodzimierza Dzieduszyckiego, prowadziły przez słabo zbadane florystycznie Karpaty Wschodnie oraz Podole i Pokucie. W 1868 r. przedsięwziął pierwszą dalszą wyprawę do południowo-zachodniej Rosji – na obszary Bessarabii, Podola i Guberni Chersońskiej. W latach (1870–1872) przeszedł całe pasmo Karpat, od granicy śląskiej po Siedmiogród. W 1873 r. podróżował po Kaukazie,

gdzie zdobył szczyt Kazbek (5047m), jako jeden z pierwszych Europejczyków. W 1874 r. przeszedł pieszo południowe wybrzeże Krymu, zdobywając m. in. szczyt Czatyrdach. Rośliny zebrane w tych regionach wysyłał szwajcarskiemu botanikowi Edmundowi Boissierowi, który finansował częściowo jego wyprawy w głąb Rosji. Materiały zebrane przez Rehmana Boissier uwzględnił w pracy „Flora orientalis” (1867–1884, supl. 1888). Największy rozgłos przyniosły Rehmanowi dwie wyprawy do południowej Afryki. W czasie pierwszej z nich (1875–1877) przebył szlak wiodący od Przylądka Dobrej Nadziei, poprzez pustynie Karoo, Kalahari, Góry Smocze i Natal do Durbanu. W czasie drugiej ekspedycji (1879–1880) zwiedził Natal i małą wówczas znaną północno-wschodnią część Transwalu. Po powrocie do Europy odwiedził Królewskie Ogrody Botaniczne w Kew (1877), w celu oznaczenia części afrykańskich zbiorów roślin. W okresie profesury w Uniwersytecie Lwowskim, podróżował głównie po ziemiach polskich i krajach ościennych, prowadząc badania nad geografią fizyczną Polski. Wyjeżdżał wówczas m. in. w Karpaty, na Litwę, Żmudź, do Finlandii.

- 7a. Zakres badań botanicznych – florystyka, systematyka roślin naczyniowych, porostów i mszaków, geografia roślin, geografia fizyczna.
- 7b. Liczba wszystkich publikacji botanicznych, miejsce opublikowania pełnej bibliografii, wykaz najważniejszych prac – ok. 90. Bibliografia: Olszewicz W. 1972: Antoni Rehman 1840–1917 (Szkic biograficzny – bibliograficzny). *Stud. Mater. Dziej. Nauki*, Ser. C, 16: 65–69. Ważniejsze prace: 1. O mchach i wątrobowcach Galicyi Zachodniej i stosunku ich do ogółu roślinności. *Roczn. Tow. Nauk. Krak.* 31 (1864) 3 (8): 257–312, tabl. I; 2. O formacjach roślinnych w Galicyi. a. Obwód Żółkiewski. *Spraw. Komis. Fizjogr.* 4(1870): (186) – (235); 3. O formacjach roślinnych w Galicyi. b. Obwód Złoczowski. *Spraw. Komis. Fizjogr.* 5(1871): (105) – (131); 4. Einige Notizen über die Vegetation der nördlichen Gestade des Schwarzen Meeres. *Verhandlungen des Naturforschenden Vereines in Brünn* 10(1872), odb. s. 3–84, tabl. I–II.; Ueber die Vegetations-Formationen der taurischen Halbinsel und ihre klimatischen Bedingungen. *Verhandlungen der Kaiserlich-Königlichen Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien* 1875: 373–410; 5. Geo-botaniczne stosunki południowej Afryki. *Pamiętn. Akad. Umiejętn.*, Wyd.

Mat-Przyrodn. 5 (1880): 28–96, tabl. I – III, odb. wyd. 1879; Das Transvaal-gebiet des südlichen Afrika in physikalisch-geographischer Beziehung. *Mitt. Geogr. Ges. Wien.* 1883: 257–266, 321–362, 369–408, 417–443, 1 mapa, tabl. 2, odb. ss 121; 6. Tatry pod względem fizyczno-geograficznym. Lwów, 1895, Nakł. Autora, Druk. Ludowa, ss. VIII, 174, tabl. I – II; 7. Ziemia dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich opisane pod względem fizyczno – geograficznym. Cz. 1: Karpaty. Lwów, 1895, Nakł. AU, Druk. Ludowa, ss. XIV, tabl. I – III.

- 7c. Głównie osiągnięcia naukowe – I. Fitogeografia – pionier polskiej geografii roślin. W swoich studiach, wzorowanych na pracach Aleksandra Humboldta i Augusta Grisebacha, poszukiwał praw rządzących rozmieszczeniem roślin na kuli ziemskiej, stąd też obserwacje florystyczne łączył zawsze z badaniami warunków środowiska. Prace Rehmana dotyczą w większości regionalnej geografii roślin różnych części świata, a jego monografie regionalne zawierają wnikliwą charakterystykę roślinności, rozpatrywaną na tle szerokiej uwarunkowań, głównie klimatycznych i edaficznych. Rozwiązując różne problemy regionalne omawiał często zagadnienia należące do fitogeografii ogólnej, głównie ekologicznej. Jego opisy zbiorowisk roślinnych są tak precyzyjne, że może być uważany za prekursora fitosocjologii. Działał w strefie umiarkowanej i submediterańskiej Europy, Azji zachodniej oraz subtropikalnej części Afryki południowej. Europa środkowa (ziemie polskie) – prowadził badania roślinności i flory roślin naczyniowych, mszaków i porostów południowej części dawnych ziem polskich – Małopolski, Podola, Pokucia, Karpat zachodnich i wschodnich. Przedstawił po raz pierwszy rozmieszczenie pionowe mszaków w Tatrach, wraz z oryginalnym schematem uwzględniającym gatunki typowe dla poszczególnych pięter roślinności Tatr, Babiej Góry i Beskidów (1864). Dokonał wyróżnienia i analizy krain geobotanicznych i zbiorowisk roślinnych Galicji (1870, 1871). W „Encyklopedii polskiej” (T 1, 1912) zamieścił pierwszy w literaturze polskiej zarys fitogeografii regionalnej Polski, wraz z charakterystyką zbiorowisk roślinnych. Opracowania te stały się podstawą do późniejszych uogólnień dokonanych przez Władysława Szafera i jego uczniów. Europa południowo-wschodnia – rezultatem podróży Rehmana do południowo-wschodniej Europy, w czasie której zwiedził Po-

dole, Besarabię i Stepy Chersońskie, była monografia florystyczno-fitogeograficzna północnych wybrzeży Morza Czarnego (1872), zawierająca dane florystyczne (540 taksonów, w tym 6 nowych) oraz charakterystykę geobotaniczną. Krym – w 1875 r. ogłosił monografię fitogeograficzną Krymu, zawierającą opis formacji roślinnych w powiązaniu z warunkami środowiska. Afryka południowa – rezultatem dwóch wypraw Rehmana do Afryki była pionierska monografia fitogeograficzna (1880, odb. wyd. 1879) słabo wówczas zbadanych regionów tego kontynentu, tzn. Kraju Przylądkowego, Oranii, Gór Smocznych i Transwalu. Opierając się na topografii oraz pomiarach klimatycznych wyróżnił tu siedem krain geobotanicznych, dla których podał charakterystykę warunków środowiska wraz z opisem formacji roślinnych, przedstawionych na mapie. Praca ta należy do pierwszych opracowań z zakresu ekologicznej geografii roślin południowej Afryki. Opublikowana w języku polskim, nigdy nie zyskała szerszej recepcji na świecie. Projektowany przez Adolfa Englera przekład monografii na język niemiecki nie doczekał się realizacji, ukazało się jedynie jej krótkie streszczenie w *Botanische Centralblatt* (1880). 2. Florystyka i systematyka roślin – w opracowaniach florystycznych i fitogeograficznych zamieścił ogromną liczbę danych dotyczących flory roślin naczyniowych i mszaków Europy, Azji i Afryki; opisał po raz pierwszy ok. 25 gatunków i odmian roślin nasiennych. W zakresie poznania szaty roślinnej różnych regionów klimatycznych największe znaczenie miały jego zbiory zielnikowe, w których znalazło się kilkaset nowych gatunków, a także najwcześniejszych informacji florystycznych z wielu stanowisk na terenie Europy, Azji i Afryki. Zbiory te, zachowane prawie w całości do dnia dzisiejszego, służą uczonym całego świata do studiów systematycznych i fitogeograficznych.

8. Działalność dydaktyczna, organizacyjna i kolekcjonerska – prowadził w UJ wykłady monograficzne z botaniki, m.in. „Fizjologia komórki roślinnej” (1868/1869), „Histologia roślin” (1871/1872), „O rozwoju komórek i tkanek roślinnych” (1873/1874), a także ćwiczenia i wycieczki botaniczne. Wykład „Geografia roślin w głównych zarysach” (1880/1881) należał do pionierskich w Polsce. Od 1882 r. wykładał geografę fizyczną na Uniwersytecie Lwowskim oraz botanikę w Akademii Weterynaryjnej we Lwo-

wie (1884–1897). Jako jeden z pierwszych, niezwykle aktywnych członków Sekcji Botanicznej Komisji Fizjograficznej, i jej przewodniczący, zasłużył się na polu organizacji badań florystycznych ziem polskich. W 1893 r. zainicjował, wspólnie z Eustachym Wołoszczakiem, przy współudziale Władysława Dybowskiego, dawnictwo zielnikowe roślin naczyniowych „Flora polonica exsiccata” kontynuowane do dnia dzisiejszego. Z obszaru Europy, Azji i Afryki zgromadził ogromną kolekcję roślin naczyniowych (ok. 30 tys. arkuszy, 6 tys. gatunków) i mszaków (ok. 11 tys. torebek, 3 tys. gatunków). Zbiory te, sprzedawane przez Rehmana różnym instytutom naukowym, rozproszone są dzisiaj w wielu ośrodkach Europy (m. in. Berlin, Genewa, Kew, Kraków, Lwów, Paryż, Wiedeń, Zurich), Afryki (Durban, Johannesburg, Pretoria), i Ameryki (m. in. New York, Waszyngton). W kolekcjach tych znalazło się ok. 300 nowych gatunków, opisanych m. in. przez E. Boissiera, A. Englera, I. Szyszłowicza. Swoją bogatą księgozbiór botaniczny i geograficzny (ok. 1000 pozycji książek i broszur) ofiarował Uniwersytetowi Lwowskiemu.

9. Działalność w innych dziedzinach – Po objęciu stanowiska profesora geografii Uniwersytetu Lwowskiego zajmował się głównie geografją fizyczną. Rezultatem jego drugiej wyprawy do Afryki było pionierskie opracowanie geografii fizycznej Transwalu (1883, w języku niemieckim), zawierające mapę orograficzno-hydrograficzną. Monografia geografii fizycznej Tatr (1895) należy do klasycznych pozycji w historii poznania tego górotworu (szczególnie wysoko ceniona jest jej część glaciologiczna). Pomnikowy charakter ma dwutomowe dzieło *Ziemie dawnej Polski i sąsiednich krajów słowiańskich* (Lwów, 1895, 1904), pierwszy syntetyczny zarys geografii fizycznej naszego kraju, niestety w niektórych partiach nie uwzględniający najnowszych koncepcji naukowych. W czasie swych ekspedycji interesował się żywo zwyczajami, tradycjami kulturowymi miejscowych plemion, studiował ich języki, stąd też jego prace zawierają cenne przyczynki do etnologii ludów Afryki, Hotentotów, Buszmenów, Kafrów i Zulusów. Ostro krytykował rasizm w Afryce. Był prawdopodobnie autorem powieści *Książd Jan*, wydanej w 1911 r., pod pseudonimem Ziemowit Sęp.
10. Ważniejsze godności i stanowiska w instytutach, towarzystwach naukowych i redakcjach –

Fot. 1. Nagrobek na Cmentarzu Łyczakowskim, Lwów – zdjęcie z 1996 r. (fot. M. Zagulskij).

Phot. 1. A. Rehman's tomb at the Łyczaków Cemetery Lvov, Ukraine (Phot. M. Zagulskij, 1996).

dziekan Wydziału Filozoficznego (1887/1888), rektor (1897–1898) Uniwersytetu Lwowskiego, czł. zw. Towarzystwa Zoologiczno-Botanicznego w Wiedniu (1860), Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego (1865, przewodniczący Sekcji Botanicznej – 1869–1872), czł. Towarzystwa Ludoznawczego (1895, wiceprezes – 1896), czł. Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika (czł. zarządu – 1884–1898, prezes – 1888–1889), czł. hon. Towarzystwa Tatrzańskiego (1896), wiceprezes Towarzystwa Kursów Akademickich dla Kobiet (1896), redaktor *Kosmosu* (1889–1892).

11. Wyróżnienia i odznaczenia – order Żelaznej Korony III klasy (1910), dyplom honorowy na wystawie zorganizowanej we Lwowie w czasie V Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich (1888) za pomysły przyrządów dydaktycznych do nauki geografii.

12. Inne informacje – należał do wybitnych podróżników i zbieraczy roślin swojej epoki. Wspomnienia z afrykańskich podróży opublikował w książkach: *Szkice z podróży do Południowej Afryki odbytej w latach 1875–1877* (Kraków 1881), *Echa z południowej Afryki* (Kraków 1884), a także w licznych artykułach popularnych ogłoszonych m. in. na łamach *Ateneum*, *Bluszczu*, *Gazety Polskiej*. Istnieje co najmniej 65 nazw roślin utworzonych dla uczczenia pamięci Rehmana, np. rodzaj *Rehmaniella* C. Müll., gatunki *Acacia rehmaniana* Schinc, *Bryum rehmannii* C. Müll, *Cyperus rehmannii* Boiss. Eponimy zestawione w pracy: Mirek Z. 1993: Plant names formed in commemoration of botanists of the Cracow Botanic Garden. *Polish Bot. Stud., Guidebook Series* 9: 95–111.
13. Wykaz ważniejszych źródeł – Codd L. E., Gunn M. 1982: The collecting activities of Anton Rehmann (1840–1917) in South Africa. *Bothalia* 14(1): 1–14; Mirek Z., Zemanek A. 1990: Antoni Rehman (Rehmann) (1840–1917) – the 150th anniversary of his birth. *Polish Bot. Stud.* 1: 3–6; Olszewicz W. 1972: Antoni Rehman 1840–1917 (Szkic biograficzno – bibliograficzny). *Stud. Mater. Dziej. Nauki, Ser. C*, 16: 51–72; Rouppert K. 1917: Antoni Rehman. *Spraw. Komis. Fizjogr.* 51: XXX – XXXIV; Szyszyłowicz I. 1881: Dr Antoni Rehman. *Kłosa* 33(852): 270–271; Zemanek A., Zemanek B. 1990: Antoni Rehman, a pioneer of Polish plant geography. *Polish Bot. Stud.* 1: 7–17; Zemanek A., Zemanek B. 1991: Wkład Antoniego Rehmana (1840–1917) w rozwój polskiej geografii roślin. *Kwart. Hist. Nauk. Techn.* 36(2): 1991: 51–65.
14. Materiały ikonograficzne – portret (staloryt) opublikowany przez I. Szyszyłowicza w *Kłosach* 33 (852)(1881): 270–271 (zob. s. 78), fotografia przedstawiająca uczonego pod koniec życia, opublikowana przez B. Hryniewieckiego (zob. s. 121).

Alicja ZEMANEK

LEKSYKON BOTANIKÓW POLSKICH

Dictionary of Polish Botanists

24. Marian RACIBORSKI

1. Data i miejsce urodzenia i śmierci – 17 IX 1863 Brzustowa koło Ćmielowa – 24 III 1917 Zakopane.

2. Rodzina – ojciec Franciszek (1835 lub 1836–1879) urzędnik zatrudniony m.in. w fabryce fajansu i porcelany w Ćmielowie, uczestnik powstania styczniowego, matka Elżbieta z Kucharzewskich (zm. 1911).
3. Wykształcenie – uczęszczał do Szkoły Realnej w Krakowie (1874–1880), egzamin dojrzałości zdał eksternistycznie w Gimnazjum św. Anny (1886), studiował na Wydziale Filozoficznym (1881–1885) i Lekarskim (1885/1886, 1889–1891) Uniwersytetu Jagiellońskiego. W ukształtowaniu zainteresowań naukowych Raciborskiego dużą rolę odegrali nauczyciele Szkoły Realnej w Krakowie, zoolog Antoni Wierzejski (1843–1916) i geolog Stanisław Zaręczny (1848–1909). W czasie studiów w UJ jego mistrzem był Józef Rostafiński (1850–1928) – systematyk glonów i śluzowców, historyk botaniki, pod którego kierunkiem rozpoczął pracę naukową.
4. Stopnie naukowe i dane bibliograficzne rozpraw – doktor filozofii (17 III 1894) Uniwersytetu w Monachium na podstawie pracy „Die Morphologie der Cabombeen und Nymphaeaceen. Inaugural Dissertation”. *Flora* 81 (1): 151–194. Pracę wykonał pod kierunkiem Karola Goebela (1855–1932) – współtwórcy morfologii fizjologicznej.
5. Przebieg pracy zawodowej – asystent katedry botaniki UJ (1 X 1885–30 IX 1892), asystent w Instytucie Fizjologii Roślin Uniwersytetu w Monachium (1893–1896), w latach 1896–1900 przebywał na Jawie (wówczas kolonii holenderskiej), gdzie pracował w Ogrodzie Botanicznym (s’-Lands Plantentuin) w Buitenzorgu (obecny Bogor) (1896–1897), a następnie w Stacji Doświadczalnej do Badań Trzciny Cukrowej (Proefstation voor Suikerriet) w Kagok pod Tegalem (Jawa zachodnia) (1897–1898) oraz w Stacji Hodowli Tytoniu w Wedi (Jawa środkowa) (1898–1900). Po powrocie do kraju – profesor botaniki Krajowych Szkół Rolniczych (od 1901 r. Akademii Rolniczej) w Dublinach (1900–1909), profesor botaniki Uniwersytetu im. J. Kazimierza we Lwowie (1903–1912), profesor botaniki i dyrektor Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (13 IV 1912–24 III 1917).
6. Podróże naukowe – W 1893 r. dzięki uzyskaniu od Akademii Umiejętności stypendium im. Śniadeckich, z fundacji Seweryna Gałęzowskiego – przebywał w Niemczech (Berlin, Strasburg, Tybinga, Monachium). W czasie pobytu na Jawie (1896–1900) podróżował po wyspie, odwiedził

również Krakatau i Sumatrę. W 1909 r. przebywał w Stacji Zoologicznej w Trieście.

- 7a. Zakres badań botanicznych – należał do najbardziej wszechstronnych uczonych swego czasu. Prowadził badania w zakresie florystyki i systematyki glonów, grzybów, paprotników, roślin nasiennych, fitogeografii, paleobotaniki, biologii tropikalnej, a także fizjologii i cytologii roślin, był też pionierem ochrony przyrody jako osobnej dyscypliny badawczej.
- 7b. Liczba wszystkich publikacji botanicznych, miejsce opublikowania pełnej bibliografii, wykaz najważniejszych prac – co najmniej 289 publikacji, w tym 200 naukowych. Bibliografia: Oleszakowa J. [w:] Kornaś J. (red.) 1986: Marian Raciborski – Studia nad życiem i działalnością naukową. Uniwersytet Jagielloński – *Varia* 210: 135–156. Ważniejsze prace: 1. Flora kopalna ogniotrwałych glinek krakowskich. I. Rodniowce. (*Archaeogoniatae*). *Pamiętn. Akad. Umiejętn., Wydz. Mat. – Przyr.* (1894): 143–243, tabl. 6–27; 2. Die Pteridophyten der Flora von Buitenzorg, Leiden 1898, E. J. Brill, ss. XII, 255; 3. Parasitische Algen und Pilze Java’s. Batavia, Staatsdruckerei, Theil 1 (1900), ss. 39, Theil 2

(1900), ss. 46, Theil 3(1900), ss. 49 (wyd. 2: *Bibliotheca Mycologica* 37 (1973) ss. 134); 4. Dzieje rozwoju roślinności Polski [w:] Encykl. Pol. 1 (1912): 312–313; 5. Mapa geobotaniczna ziem polskich i jej objaśnienie, j. w.: 356–359; Statystyka flory polskiej, j. w.: 342–348; 6. Badanie i ochrona zabytków przyrody (wspólnie z L. Sawickim) Kraków 1914, Wyd. Tow. Uniw. Lud. im. A. Mickiewicza ss. 31; 7. Flora polska. T 1. (red. wspólnie z W. Szaferem i in.), Kraków 1919, Akad. Umiejętn., ss. 427.

- 7c. Główne osiągnięcia naukowe – 1. Florystyka i systematyka roślin – prowadził badania florystyczno-systematyczne roślin na terenie Polski (głównie w południowych i wschodnich rejonach) oraz Jawy. Opisał z tych obszarów ok. 560 nowych gatunków i odmian roślin, w tym: ok. 200 glonów, 42 śluzorośli, 227 grzybów, 22 paprotniki, 24 rośliny nasienne, 45 taksonów roślin kopalnych. Szerokie uznanie przyniosły mu prace nad glonami i pasożytniczymi grzybami Jawy. W badaniach nad szatą roślinną Polski kierował pracą zespołową nad opracowaniem pierwszych tomów wydawnictwa „Flora polska” (T 1–1919, T 14–1980), zainicjował wydawnictwa zielnikowe „Fungi parasitici Poloniae exsiccati” (1892), „Mycotheca polonica” (1909), „Phycotheca polonica” (1910); 2. Fitogeografia – prowadził studia fitogeograficzne nad pochodzeniem, składem, statystyką flory polskiej, zaproponował pierwszą koncepcję mapy krain geobotanicznych Polski (1912); 3. Paleobotanika – stworzył podstawy polskiej paleobotaniki (liczne prace dotyczące flor kopalnych mezozoiku z obszaru Polski), największe znaczenie miało opracowanie jednego z najbogatszych w świecie stanowisk roślin jurajskich z Grojca pod Krakowem (1894); 4. Fizjologia – w prowadzonych dorywczo badaniach fizjologicznych odkrył nową oksydazę roślinną – leptominę (1898), a także nowy typ wzrostu komórki tzw „wzrost krokowy” (1907); 5. Ochrona przyrody – należał do współtwórców ochrony przyrody w Polsce, był autorem artykułu na temat teoretycznych jej podstaw (wspólnie z L. Sawickim, 1914), rozpoczął inwentaryzację obiektów przyrodniczych zasługujących na ochronę (1910), zapoczątkował jako jeden z pierwszych w świecie wykłady z ochrony przyrody (zob. pkt. 8).
8. Działalność dydaktyczna, organizacyjna i kolekcjonerska – Prowadził wykłady kursowe m. in. z zakresu botaniki ogólnej i systematycznej na

Wydz. Filoz. Uniw. Lw., UJ, AR (Dublany), ćwiczenia z systematyki, wycieczki florystyczne oraz liczne wykłady monograficzne, m. in. pionierskie w świecie wykłady z ochrony przyrody („Zabytki przyrody”, Uniw. Lw. 1910, UJ 1913), pierwsze w Polsce wykłady z botaniki tropikalnej („Roślinność równikowa”, UJ 1912). Był wybitnym wykładowcą, jego zajęcia cechowało zwięzłe ujęcie tematu, piękny, literacki język i ogromny entuzjazm udzielający się słuchaczom. Utworzył Instytut Biologiczno-Botaniczny Uniwersytetu Lwowskiego (1907) oraz Instytut Botaniczny Uniwersytetu Jagiellońskiego (1913), gdzie zorganizował własną szkołę badawczą (nazwaną w XX w. krakowską szkołą geobotaniczną), kontynuowaną w Instytucie Botaniki UJ do dzisiejszego dnia. Uczniami Raciborskiego byli m.im. Władysław Szafer, Jan Marian Dobrowolski, Stanisław Kulczyński, Witold Kulesza, Flora Lilienfeldówna, Bogumił Pawłowski, Kazimierz Rouppert, Szymon Wierdak, Piotr Wiśniewski, Adam Wodziczko, Jadwiga Wołoszyńska, Antoni Żmuda. Zgromadził zbiory zielnikowe roślin Jawy (rośliny nasienne, paprotniki, grzyby) (kilka tysięcy okazów – obecnie głównie w Zielniku Instytutu Botaniki UJ w Krakowie, a także m. in. w Rijksherbarium – Lejda, Botanischer Garten und Botanisches Museum – Berlin-Dahlem, Herbarium of Royal Botanic Gardens – Kew), zbiory muzealne roślin Jawy (ok. 1000 okazów, obecnie w Muzeum Botanicznym i Pracowni Historii Botaniki im. J. Dyakowskiej – Ogród Botaniczny UJ), zbiory paleobotaniczne z obszaru Polski (kilka tysięcy okazów, obecnie m. in. w Instytucie Botaniki PAN oraz Muzeum Botanicznym i Pracowni Historii Botaniki im. J. Dyakowskiej – Ogród Botaniczny UJ).

9. Działalność w innych dziedzinach – interesował się teatrem i poezją, co znalazło odbicie w utworzeniu nazw rodzajowych opisanych przez niego jawańskich grzybów: np. *Balladyna*, *Gerwasia*, *Goplana*, *Skierkia*. W czasie pobytu na Jawie zgromadził zbiory etnograficzne (broń, przedmioty codziennego użytku, ok. 80 lalek ludowego teatru marionetek, obecnie w Muzeum Etnograficznym w Krakowie).
10. Ważniejsze godności i stanowiska w instytucjach, towarzystwach naukowych i redakcjach – członek AU (czł. koresp. 1900, czł. czynny 1914), Towarzystwa Przyrodniczego Indii Holenderskich (Koninklijke Natuurkundige Vereniging in Nederlandsch-Indie) (1898), Towa-

- rzystwa Przyrodników im. Kopernika (przewodniczący 1904–1905), Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (1913), Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (czł. honorowy 1910), przewodniczący (1915–1917) Komisji Fizjograficznej AU, przewodniczący Uniwersytetu Ludowego im. Mickiewicza (1912).
11. Wyróżnienia i odznaczenia – Nagroda AU za pracę „Flory kopalne Polski” (1893); Krzyż Komandorski Orderu Polonia Restituta (1936, pośmiertnie).
  12. Inne informacje – należy do legendarnych postaci w historii polskiej biologii, do czego przyczynił się Władysław Szafer, autor licznych wspomnień o swym mistrzu. Biorąc pod uwagę wszechstronność zainteresowań naukowych i efektywność pracy należał według K. Goebela (1917) do fenomenów w skali światowej. Istnieje co najmniej 46 nazw roślin utworzonych dla uczczenia pamięci Raciborskiego, np. rodzaje: *Raciborskia* (śluzowce), *Raciborskiella* (porosty) oraz wiele gatunków np. *Ustilago raciborskiana* (grzyby). Eponimy zestawione przez Z. Mirka [w:] Kornaś J. (red.) (1986): Marian Raciborski – studia nad życiem i działalnością naukową [...], s. 46–47.
  13. Wykaz ważniejszych źródeł – Kornaś J. (red.) (1986): Marian Raciborski – studia nad życiem i działalnością naukową. Uniwersytet Jagielloński – *Varia* 210, ss. 160; Szafer W. 1935: Twórczość naukowa Mariana Raciborskiego. Jej źródła i drogi rozwoju. *Nauka Pol.* 20: 27–48; Szafer W. 1948: Marian Raciborski. Obraz życia, twórczości naukowej i pracy społecznej. Warszawa „Wiedza”, ss. 87. Działalność Raciborskiego na Jawie przedstawił w literackiej formie B. Mrówczyński w powieści dla młodzieży pt. „Dutur z rajskiego ogrodu”. Warszawa, Nasza Księgarnia, wyd. 1–1958, ss. 279, wyd. 2–1985, ss. 255. Bibliografię prac o M. Raciborskim zebrała J. Oleśzakowa [w:] Kornaś J. (red.) (1986): Marian Raciborski – studia nad życiem i działalnością naukową. Uniwersytet Jagielloński – *Varia* 210: 157–160.
  14. Materiały ikonograficzne – 3 oryginalne fotografie M. Raciborskiego (1. W stroju tropikalnym, zob. s. 77, 2. Portret z profilu, zob. s. 124, 3. Portret en face) znajdują się w Muzeum Botanicznym i Pracowni Historii Botaniki im. J. Dyakowskiej – Ogród Botaniczny UJ. Ponadto istnieją 4 portrety: 1. P. Stachiewicz, czerwonony pastel (Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN), 2. J. Ba-

kowski, olej (Biblioteka Instytutu Botaniki UJ i PAN), 3. J. J. Grosse, 1917, węgiel (Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN), 4. Autor nieznan, ołówki (Muzeum Botaniczne i Pracownia Historii Botaniki im. J. Dyakowskiej – Ogród Botaniczny UJ), 5. K. Roman, olej (na podstawie fotografii), 1983 (Tatrzańska Stacja Terenowa ZO-PiZN PAN w Zakopanem). Portrety Raciborskiego opublikowane przez Z. Mirka [w:] Kornaś J. (red.) (1986): Marian Raciborski – studia nad życiem i działalnością naukową [...], s. 49–56. Popiersie M. Raciborskiego w Ogrodzie Botanicznym UJ, odsłonięte w 1949 r., na podstawie projektu T. Błotnickiego.

Alicja ZEMANEK

OGRODY BOTANICZNE I ARBORETA BOTANICAL GARDENS AND ARBORETA

DZIAŁALNOŚĆ MIKOLOGICZNA NARODOWEGO BELGIJSKIEGO OGRODU BOTANICZNEGO W MEISE

The mycological activity of National Botanic Garden of Belgium in Meise

Ogród Botaniczny w Meise pod Brukselą (Jardin Botanique National de Belgique) powstał oficjalnie w 1967 roku. W skład jego zbiorów weszła wcześniejsza kolekcja dawnego Ogrodu Botanicznego utworzonego w centrum Brukseli przez Królewskie Belgijskie Towarzystwo Ogrodnicze (Société Royale d'Horticulture de Belgique) jeszcze w XIX wieku. Obecnie teren Ogrodu Botanicznego w Meise obejmuje 93 ha. Poza funkcjami jakie spełniają wszystkie ogrody botaniczne jest on aktywnie działającą placówką naukową, która zatrudnia na stałe 20 naukowców oraz współpracuje z 12 pracownikami naukowymi z zewnątrz (doktoranci, naukowcy kontraktowi i inni). Ogród posiada bogate zielniki roślin naczyniowych (1 670 000 okazów), glonów (40 000 okazów), porostów (38 000 okazów), grzybów (145 000 okazów) i mszaków (175 000 okazów). Ma również imponującą bibliotekę zawierającą obecnie około 70 000 książek i 3 500 periodyków o tematyce botanicznej.

Działalność mikologiczna Ogrodu od początków jego istnienia rozwijała się bardzo intensywnie. Aktu-